

АРАБСЬКО-МУСУЛЬМАНСЬКА КУЛЬТУРА ТА ІСЛАМ: ПОЛІТОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

© Горбач О., 2013

Розглянуто окремі політологічні аспекти арабсько-мусульманської культури та ісламу; проаналізовано історичний спадок мусульманської культури у перерізі суперництва із європейською культурою, досліджено політичну роль релігійної системи ісламу. Окремо проведено політологічне сканування Корану, досліджено його значення для політичної історії, держави, влади, міжнародних відносин.

Ключові слова: політика, політологія, релігія, іслам, культура.

ARAB-MUSLIM CULTURE AND ISLAM: POLITOLOGICAL ASPECTS

© Gorbach O., 2013

The article gives a comprehensive account of some politological aspects of the Arab-Muslim culture and Islam as well as historical legacy of the Islamic culture in terms of rivalry with European culture. Also it describes the political role of the religious system of Islam, provides political scanning of the Quran and shows its importance for political history, state, government and international relations.

Key words: politics, political science, religion, Islam, culture.

Третє тисячоліття не обходиться без проблем суспільного, економічного, політичного та релігійного простору, у реалізації яких все важливішими стають переосмислені культурні цінності людства. Для його збереження та продовження необхідним вбачається вивчення культурних цінностей, історії, морального образу усього суспільства. Дослідження, в яких вивчаються різні аспекти політичної чи культурної сфери, будуть актуальними доти, поки будуть існувати політичний та релігійний феномени.

Релігійну систему України наповнюють дві світові релігії – багатоконфесійне християнство, яке розділяє державу, та іслам, який відроджується на Кримському півострові. Московське православ'я намагається узурпувати духовну владу в Україні, яка ніяк не може визначитися із зовнішньополітичним курсом. У цьому перерізі дослідження культурно-історичних цінностей людства, релігійного феномену в системі міжнародних відносин має неабияку наукову вартість та практичне значення – через культурний зміст можна визначити найсприятливіші точки дотику української політики у сфері міжнародних відносин.

Досліджуючи релігійний феномен у перерізі зовнішньополітичних, міждержавних відносин, необхідно прослідкувати вплив кожної із світових релігій на культурно-політичне становище у світі загалом; проаналізувати догматичні положення християнства, ісламу, буддизму на предмет формування ними державно-політичного устрою; порівняти форми впливу кожної із світових релігій на формування як внутрішньої, так і зовнішньополітичної діяльності провідних країн світу; оцінити рівень впливу і взаємовпливу релігійної та державної влади; дати прогностичну оцінку можливого перебігу світового розвитку у співіснуванні; сформулювати рекомендації побудови зовнішньополітичної стратегії та векторів зовнішньополітичної діяльності України.

Окремі аспекти цієї проблематики досліджує француз Мішель Онфре, який у праці «Трактат атеології» пропонує критичну оцінку світових релігій. Інший француз – Жан Поль Віллем – у праці

«Європа та релігії» аналізує європейський вектор України. Серед російських науковців потрібно відзначити Йосифа Кривалева та його двотомну працю «История религий». Серед вітчизняних авторів безцінну наукову вартість мають праці Анатолія Колодного «Україна в її релігійних виявах» та О. Шуби «Релігія в етнонаціональному розвитку України». Проте серед значної кількості наукових доробків у політичній чи філософській сферах важко віднайти праці, які б гармонійно синтезували релігійність політики та політичність релігій у сфері міжнародних відносин.

Арабо-мусульманська культура є однією з найпоширеніших на Землі. Хоча корені цієї культури сягають лише VII ст., вона вважається однією з найдавніших культур світу. За порівняно короткий проміжок часу арабська культура встигла здивувати світ своїми досягненнями. Дуже швидко арабська мова стала мовою широких верств ісламських країн. Вона об'єднала греків, персів, індійців та інші народи. У цьому велику роль зіграла ідеологія Корану як фундаментальна основа та релігійне підґрунтя мусульман. Коран передбачає розвиток науки, мистецтва та інших духовних цінностей. До сьогоднішніх днів дійшли пам'ятки мусульманських мечетей в Дамаску, Архарі, в яких діяли своєрідні інститути та викладалися світські науки.

У X ст. арабо-мусульманська культура вже була далеко попереду від європейської. Очевидно роль відіграв той факт, що у її розвитку брали участь усі ісламські народи. На арабську мову перекладалося багато літературних творів із грецької, перської та інших мов. Наука стала головною ідеєю розвитку держави. Вона знаходилася під особистим захистом емірів, халіфів. В основу науки було покладено вільнодумство, пошук істини. Вчені інших західних цивілізацій того часу переймали досвід арабського Сходу у галузях астрономії, географії, медицини.

Величезним здобутком арабських учених у математиці стала загальновідома система лічби, якою і сьогодні користуються усі народи світу. Арабська філософія, на відміну від філософії інших цивілізацій, набрала обрисів загальної науки, яка поєднувала усі інші науки. Цікавим моментом її складової стала релігія. Як відомо, культура будь-якої держави тісно переплітається з релігійними аспектами. Засади науки, її рівень, розвиток, духовні досягнення мусульман можуть свідчити про високі культурні цінності близькосхідного регіону. Тут між річками Тигр та Євфрат процвітала цивілізація колишнього Стародавнього Межиріччя (Месопотамії), культура якого назавжди увійшла в історію людства. Цивілізація Стародавнього Межиріччя подарувала людству унікальні досягнення: було зроблено астрономічні спостереження і вираховано, що тривалість року становить 365 днів, 6 годин, 15 хвилин і 41 секунду; вперше виготовлено кольорове скло та бронзу, винайдено клинописне письмо, створені перша професійна армія, правові кодекси, арифметика на основі позиційної системи числення; у галузі літератури – «Поема про Гільгамеша» – один з перших творів, що становив безперервну розповідь про події [8, с. 50].

Існує, правда, критична оцінка нинішньої арабської науки. Французький філософ Мішель Онфре вважає, що наука у цьому регіоні планети стала на службу релігії: «Іслам розвиває астрономію, алгебру, математику, геометрію, оптику, але для того, щоб точніше розраховувати напрям до Мекки за зірками, встановлювати релігійні календарі, оголошувати години молитви. Звичайно, іслам цінує географію, але для того, щоб спростити підходи до Кааби під час паломництва вірян з усього світу. Іслам підтримує медицину, але для того, щоб уникнути нечистоти, що перешкоджає зв'язку з Аллахом. Іслам поважає граматику, філософію і право, але для того, щоб збагатити коментарі Корану і хадисів. Така релігійна інструменталізація науки підпорядковує розум прислужницькому і теократичному використанню. В ісламських землях науку практикують не заради неї самої, а заради вдосконалення релігійної практики» [7, с. 85].

Загалом Близький Схід є дуже цікавим регіоном для учених усіх сфер науки, зокрема політологів та релігієзнавців. Тут виникла національна релігія євреїв, яка стала основою двох світових релігій – християнства та ісламу.

Сьогодні культурно-історичні традиції держав близькосхідного регіону планети відіграють нерідко визначальну, домінуючу роль у розвитку міжнародних політичних відносин. Цей регіон історично об'єднав держави з однорідними культурно-релігійними цінностями, попри це на його міжнародній арені склалася доволі непроста політична ситуація.

Регіон Близького Сходу, за різними підходами до поділу світу на регіони, включає 15 держав, найбільша з яких Королівство Саудівська Аравія. В усіх близькосхідних державах домінує релігія ісламу, у більшості з них іслам визнаний офіційною релігією. Крім Саудівської Аравії, – це Об'єднані Арабські Емірати, Ірак, Йорданія, Єгипет, Ємен, Катар, Оман, Бахрейн. У єдиній неісламській державі цього регіону – Ізраїлі – домінує релігія іудаїзму, яка офіційно не визнана державною релігією, проте відіграє вирішальну роль у політичній, освітній, правовій сферах. У системі державного правління Ізраїлю функціонує вищий релігійний орган Раввінат, який виступає духовним наставником, інколи останньою судовою інстанцією, керує релігійним навчанням суспільства та впливає на виконавчу владу держави.

Іслам – наймолодша із світових релігій, виникла у VI ст. на Аравійському півострові, засновником її вважається пророк Магомет. Сьогодні спостерігається динаміка росту віруючих мусульман, що свідчить про постійне зростання популярності цієї релігії.

В історії розвитку іслам розділюється на дві основні гілки – сунізм та шиїзм, проте для обох течій обов'язковими є п'ять вимог, на яких ґрунтується іслам, їх ще називають стовпами – це саят (молитва), закят (пожертва), саум (піст), хадж (паломництво), п'ятим стовпом є девіз кожного мусульманина: «Нема іншого божества, крім Аллаха». У більшості течій чи сект ісламу, які переважно пов'язані із шануванням святих, цей догмат розширюють, поряд із словами про єдиність Аллаха, використовують «і Магомет – пророк його», чи «і Алі посланець Божий» [3, с. 153–164].

Священним письмом ісламу є Коран, за релігією, його пророк Магомет отримав у 40 років від Аллаха через архангела Джебраїла в усній формі переказ священних настанов. До самої смерті Магомета зміст цих настанов передавався усно, проте по смерті пророка Коран був записаний. Мусульмани вірять, що оригінал Корану зберігається біля трону Аллаха у вигляді золотого сувою.

Нині Коран перебуває під пильним захистом ісламу, богословів, віруючих фанатиків, які завчають напам'ять священні писання, щоб у необхідний момент використати їх проти невірних. Він знаходиться у полі зору вчених, які досліджують айти у перерізі історії людства, його культурних традицій, соціального чи ментального феномена. Як книга вчення, що становлять основу шаріату, Коран має неабияке значення для юридичної практики, економіки та політологічної науки.

Шаріат – це законодавча система, яка ґрунтується на релігійно-правових нормах, правилах та є обов'язковою до наслідування в ісламському світі. В окремих ісламських країнах на цих законах побудовано усю правову систему, зокрема у Саудівській Аравії, інші норми шаріату переплітаються із світським законодавством європейського зразка. З усіх близькосхідних держав лише у Туреччині діє світська законодавча система. Основу шаріату становлять положення Корану, який слугує своєрідною конституцією, та Суни – збірки хадисів про життя, діяльність та помисли пророка Магомета. Коран і Суна взаємодоповнюють одне одного і спільно тлумачать положення ісламу, тому в них важко віднайти будь-які можливі суперечності, на відміну від християнської Біблії, де суперечності зустрічаються на кожній сторінці.

Прихильники ісламу вважають, що шаріатські закони забезпечили народу мир і безпеку. Ці закони спущені з неба у чистій книзі – великому Корані і людський розум не має ні сили, ні компетенції, щоб змінити їх. Священний Коран – найкраща конституція для усіх правовірних, більше того, стверджується, що Коран був створений раніше від усіх конституцій [2, с. 118].

Якщо врахувати, що перша світська конституція, яка затверджена у Сан-Марино, датується 1600 роком, вартість Корану як законодавчої основи справді переоцінити важко. У ньому існують регламентації щодо цілої низки цивільно-правових відносин. Наприклад, 11 аят 4 сури встановлює порядок заповіту майна дітям: Аллах заповідає вам стосовно ваших дітей: чоловікові дістається частка, рівна часткам двох жінок. Якщо усі діти є жінками чисельністю більше двох, то їм належать дві треті того, що він залишив. Якщо є всього одна дочка, то їй належить половина. Кожному із батьків належить одна шоста того, що він залишив, якщо у нього є дитина. Якщо ж у нього нема дітей, то його спадкоємцями є батьки, і матері дістається третя частина. Якщо у нього є брати, то матері дістається шоста частина. Такий розрахунок після вирахування по заповіту, який він заповідав, або виплати боргу [5; 4:11]. Подальші айти регламентують ще багато інших сторін життєдіяльності мусульманина, але вони скоріше цікаві для юридичної науки.

Політичне значення Корану слід розглядати у перерізі історико-політичної площини, його значення для влади та держави, у формуванні політичного режиму та зовнішньополітичних аспектів.

Коран і політична історія. Відомо, що творці Корану були освіченими людьми, які були добре обізнані із релігією християнства. На той час, коли створювалася релігія ісламу, християнство існувало більше шести століть. В окремих державах християнство було державною релігією, і отже, пройшло певну апробацію на державно-релігійне співжиття. Іслам перетопив християнські цінності через призму державності, запозичив християнських персонажів і продовжив світову історію, породжену Біблією. У теологічних бесідах християн та мусульман останні не відкидають історій Авраама, Ноя, Ісуса і інші, не заперечують того, що Землю створив Господь, а лише уточнюють, що цей Господь – Аллах, який, крім біблійних пророків, послав ще одного – Магомета, і через нього дав нові закони і правила, настанови, вчення. Отже іслам, хоча і виник у VI ст. н.е., сягає значно глибших часових меж і рівняється з християнством в історичному просторі. Перетопивши християнство через пророка Магомета, іслам опинився на шабелі вище в еволюційному процесі, отримавши релігійну правонаступність і політичну перемогу. Вінцем цієї перемоги став ісламський Стамбул, що постав на місці православного Константинополя.

Коран і влада. Основними питаннями політологічної науки виступають влада, її легітимність, владні відносини. У цих питаннях Коран не оригінальний, солідарний із більшістю релігій світу та поділяє теологічну концепцію походження влади. Найвища влада належить Аллаху, він «виступає як абсолютний самодержець, і варто пам'ятати, що самі мусульмани ніколи не називають його Отцем» [10, с. 113].

Католицькому християнству притаманне більш отцівське розуміння Бога, священник сприймається як батько-наставник, посередник між Богом та людиною. В слов'янському дохристиянському уявленні Бога, яке зберігається у національному православ'ї, батьківський зміст ще глибший – праукраїнці називали себе дітьми та внуками Дажбожими. На противагу цим уявленням, розуміння Господа в ісламі набуває гострішого владного характеру. Аллах – не батько, Іса (так називають мусульмани Ісуса Христа) ніколи не був сином Бога, а лише його пророком як і сам Магомет. Отже, Аллах – це монарх, «Володар Дня відплати» [5; 1:4], віруючі – раби його, «Аллах бачить рабів» [5; 40:44], «Аллах розсудив рабів» [5; 40:48]. Аллах одноосібно встановлює владу одних над іншими, вибудовує власну ієрархію. У 43 сурі сказано: «Ми розподілили між ними їх засоби до існування у світському житті і підняли одних над іншими по ступенях, щоб одні із них брали в служіння собі других» [5; 43:32].

Загалом ісламська влада ґрунтується на традиційному типі легітимності, проте має власні особливості. Вияв політичної волі однозначно трактується як вияв самого Аллаха і крок на шляху до нього. Усі політичні організації, які наповнюють мусульманський політичний простір, мають релігійне забарвлення. З точки зору світського правителя, такий підхід дуже зручний і розкриває великі можливості у реалізації влади. Муаммар Каддафі – вождь і лідер Лівії, отримавши владу у 1969 р. і ліквідувавши державне законодавство, зумів утримувати її впродовж більше сорока років, керуючись лише Кораном.

Коран і держава. Після смерті Магомета у 632 р. на території сучасної Саудівської Аравії сформувалася перша теократична держава арабського світу Каліфат із центром у Медині. Ідеологією держави «став іслам, віровчення і культ якого з кожним роком розроблявся все детальніше. Халіфи представляли як вищу духовну владу імамат, так і світську, зокрема політичну і військову – емірат. За їх правління у Медині почав збиратися і створюватися Коран» [3, с. 39].

Сьогодні більше як у 50 державах домінує іслам, у 28-ми – ця релігія має статус державної. Усі ці держави об'єднує концепція ісламської держави, за якою держави і землі з ісламською релігією живуть за законами шаріату, народи, які проживають у цих землях, вважаються нероздільними. Уявлення про форму ісламської держави є далекими від класичного. Ключовою складовою форми є тип ісламської держави, яка включає чотири різновиди, – султанат, емірат, імамат, халіфат. За цією типологією у сучасному світі існують лише дві держави-султанати (Оман та Бруней), інші типи – історичні.

У сучасному ісламі по-особливому постає проблема правової держави. В європейському демократичному уявленні правова держава – це система, в якій панує закон, що утверджує та закріплює права та свободи осіб, однаково стосується влади усіх рівнів, чиновників та окремих громадян. Те, що не вписується у ці норми, межує із тоталітаризмом. Проблема полягає у тому, що держава, яка існує на основі шариату, фактично існує також на основі закону. І хоча цей закон закріплює суспільну нерівність, він є легітимним.

В останні десятиліття багато арабських держав стали на шлях розвитку конституціоналізму. У Основному законі держав іслам отримав юридичне закріплення. Релігійний фактор і побудовані на ньому суспільно-політичні і державно-правові відносини стали важливим компонентом, які визначили внутрішню та зовнішню політику більшості арабських країн. Іслам отримав нове значення, ставши одним із важливих елементів внутрішньополітичного розвитку. Це не могло не відобразитися на конституціях держав, які стали ісламізованішими [1, с. 320].

Королівство Саудівська Аравія сьогодні уже стало класичною моделлю ісламської держави. Перша стаття першої частини «Основного Нізаму» Королівства Саудівська Аравія декларує: «Королівство Саудівська Аравія – суверенна арабська ісламська держава. Її релігія – іслам, Конституція – Книга Всевишнього Аллаха і Сунна Його Пророка» [4, с. 1].

Коран і політичний режим. «Коли Магомет панував у Медині, його прихильники убили після битви при Бадрі жінку і чоловіка, тому що ті ображали віруючих глузливими віршами... А коли Магомет зміг нарешті увійти переможцем у Мекку і проголосив широку амністію, то серед дуже небагатьох, на кого милість пророка не поширилася, виявилися «дві співачки», що розспівували вірші, які ганьбили його, – обох стратили» [10, с. 30]. Ці історичні факти, можливо, не становлять повної уяви про структурні елементи мекканського політичного режиму, але через політичну культуру, взаємовідносини між владою і суспільством та свободи громадян характеризують його як недемократичний.

Коран і міжнародні відносини. Однією із функцій будь-якої релігії, через яку цей духовний феномен впливає на людину і суспільство, виступає інтегративна, консолідує функція. У суспільстві з однорідним віруванням релігія забезпечує згуртованість громади, злагоду і солідарність, в ісламі це відбувається надто яскраво. У проекції цієї функції логічно видається Організація Ісламського Співробітництва (ОІС) (колишня Організація Ісламська Конференція (ОІК)). До її складу входить 57 держав, у яких домінує релігія ісламу. У статуті ОІС ці держави декларують: «УБЕЖДЕННЫЕ, что их общая вера образует сильный фактор для возобновления дружбы и солидарности среди исламских народов; ПОЛНЫЕ РЕШИМОСТИ сохранить исламские духовные, этнические, социальные и экономические ценности, которые будут оставаться одним из важных факторов достижения прогресса человечества» [9, с. 1].

Наскільки яскравою є інтегративна функція ісламу, настільки ж яскравим є її дезінтегративний бік, через який поглиблюється розкол між громадами з різними релігійними переконаннями. «Проповідницька активність Магомета скерована на самих віруючих, щоб постійно підтримувати в них войовничий дух і спонукати їх завжди прагнути до війни із «багатобожниками». У різних текстах однозначно повторюється: «Воюйте на шляху Аллаха!», «Воюйте з ними – покарає їх Аллах вашими руками...». Коран запевняє віруючих у тому, що вони завжди будуть переможцями, адже Аллах і його ангели їм допомагають. А хто загине у війні з невірними, той повинен вважатись не переможеним, а переможцем... Тому, хто загинув, забезпечене місце в раю одразу після того, як душа їх покине тіло» [6, с. 25].

Окрему увагу Коран приділяє християнам та іудеям. Слід зауважити, що це відбувається у доволі різкій формі. 160 аят 4 сури: «За те, що іудеї поступали несправедливо і багатьох збивали зі шляху Аллаха, Ми заборонили їм блага» [5; 4:160].

Підсумовуючи, варто згадати, що Україна є багатоконфесійною державою, в її релігійній системі також існує релігія ісламу. Кримські татари, які повернули свої історичні землі Кримського півострова, успішно відроджують іслам у цьому регіоні. Сьогодні Крим «став зоною підвищених

національних інтересів й об'єктом зовнішньої політики мусульманських країн, передусім географічно близької Туреччини» [11, с. 268]. У зв'язку із цим у подальших наукових дослідженнях духовної, політичної сфери та реалізації державної зовнішньої політики постає ключове завдання – обов'язкове врахування культурно-історичних традицій усіх релігій та конфесій.

1. *Ислам и общественное развитие в начале XXI века / отв. ред. В.Я. Белокреницкий, А.З. Егорин, Н.Ю. Ульченко.* – М.: Крафт+, 2005. – 496 с. 2. *Ислам на современном Востоке: Регион стран Ближ. и Сред. Востока, Юж. и Центр. Азии / отв. ред. В.Я. Белокреницкий и А.З. Егорин; Ин-т востоковедения Рос. акад. наук, Ин-т изучения Израиля и Ближ. Востока.* – М.: Ин-т востоковедения РАН: Крафт+, 2004, – 440 с. 3. *Климович Л. Книга о Коране, его происхождении и мифологии / Л. Климович.* – М.: Политиздат, 1988. – 286 с. 4. *Конституции государств (стран) мира.* – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://worldconstitutions.ru/archives/86>. 5. *Коран / пер., комм. Э. Кулиева.* – М.: Умма, 2010. – 816 с. 6. *Крывелев И. История религий: очерки: в 2 т. – Т. 2 / И.А. Крывелев* – М.: Мысль, 1988. – 382 с. 7. *Онфре М. Трактат атеології. Фізика метафізики / Мішель Онфре.* – К.: Ніка-Центр, 2010. – 216 с. 8. *Теорія та історія світової і вітчизняної культури / Н.Я. Горбач, С.Д. Гелей, З.П. Росінська та ін.* – Львів: Каменяр, 1992. – 166 с. 9. *Устав Организации Исламская Конференция.* – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://constitutions.ru/archives/532>; 10. *Фрилінг Р. Християнство та іслам / пер. Р. Якимець.* – Львів: Свічадо, 2011. – 136 с. 11. *Шуба О. Релігія в етнонаціональному розвитку України (політологічний аналіз) / О.В. Шуба.* – К.: Криниця, 1999. – 324 с.